

Bolvári-Takács Gábor

Egy felvidéki magyar politikus emlékezete

Habent sua fata libelli - tartja a mondás. Sajnos, e találó kifejezés nemcsak a könyvekre érvényes. A politikusoknak szintúgy megvan a maguk sorsa, s mert rendszerek és ideológiák - különösen Európa keleti felében - gyakran váltották egymást, a szovjet tömb bukása után életpályák tucatjai kerültek más, immár valós megvilágításba.

E sorsok közé tartozik Esterházy János életpályája is. A csehszlovákiai magyarság két világháború közötti politikai vezetőjére sokáig csak a kortársak és a leszármazottak emlékezhetek. Az elmúlt évek során azonban számos kiadvány napvilágot látott, amelyek tárgyilagos értékeléssel, a történelmi távlat nyújtotta biztonsággal mutatják be életútját. E kiadványok közül ismertetjük most a két legutóbb megjelent munkát. Az *Esterházy János emlékkönyv* (a továbbiakban: *Emlékkönyv*) sokoldalú összefoglaló a politikus pályájáról, míg *A kisebbségi kérdés* beszédeinek és írásainak igényesen válogatott gyűjteménye.

"Veszélyes útra tért a szlovák kormány akkor, amikor a zsidók kitelepítéséről szóló törvényjavaslatot benyújtotta, mert ezzel elismeri jogosságát annak, hogy a többség a kisebbséget egyszerűen kiberudalhassa. (...) Mint az itteni magyarság képviselője, leszögezem ezt, és kérem tudomásul venni, hogy azért nem szavazok a javaslat mellett, hanem ellen, mert

mint magyar és keresztény és mint katolikus a javaslatot istentelennek és ember-telennek tartom." Ezeket a szavakat - írásba foglalva - Esterházy János 1942. május 15-én adta át Martin Sokolnak, a szlovák nemzetgyűlés elnökének, a zsidók kitelepítéséről szóló törvényjavaslat tárgyalása előtt. A dolog pikantériája ugyanakkor, hogy azt is hozzáfűzte: "Legfiatalabb korom óta mindig zsidóellenes beállítottságú voltam, és az is fogok maradni, ami ellenben nem jelenti azt, hogy szavazatommal hozzájáruljak egy olyan törvényhez, mely minden isteni és emberi jogot lábbal tipor." (*A kisebbségi kérdés*, 215-216.o.)

A javaslatot a parlament még aznap, 62 igen és 1 nem szavazattal elfogadta. Az egy ellenszavazat Esterházyé volt, ami példátlan bátorságra vall. De ki is volt Esterházy János? Az *Emlékkönyv* részletes választ ad erre.

Politikai pályáját az I. fejezet (*Élete és mártíruma*) tárgyalja. Esterházy János 1901-ben született az akkor még Magyarországhoz tartozó Nyitraújlakon, a család galántai ágából. A trianoni béke után Szlovákiában marad, és már 1932-ben fontos közéleti megbízásokat kap: elnöke választja a Magyar Népszövetségi Liga és az Országos Keresztényszocialista Párt. 1935-ben Kassa képviselőjeként bekerül a prágai parlamentbe. Támogatja Benes elnökké választását a lemond-

dott Masaryk után, javaslatára a magyar pártok Benesre szavaznak. 1936-ban egyesül a két magyar párt (az OKSZP és a Magyar Nemzeti Párt), és Esterházy országos ügyvezető elnökké választják. 35 évesen a legbefolyásosabb csehszlovákiai magyar politikus. Benes tárcát kínál számára a kormányban, de ezt Esterházy visszautasítja, illetve előzetes feltételként magyarbarát intézkedéseket követel. S bár az első bécsi döntés után valamennyi felvidéki magyar politikus bekerül a magyar Országgyűlésbe, Esterházy tudatosan a határon kívül marad, s a prágai parlament egyetlen magyar nemzetiségű képviselőjeként vállalja további munkát. 1939-ben üdvözli az önálló Szlovákia kikiáltását, de továbbra is nemzetiségi jogokat követel. 1941-ben pénzintézetet alapít és létrehozza a Madách Könyvesházat. 1942-ben képviselőként egyedül ő nem szavazza meg a zsidótörvényt. 1944 végén a Gestapo üldözi, 1945-ben a szovjetek tartóztatják le, és más magyar pártvezetőkkel együtt a Moszkvába viszik. A Szlovák Nemzeti Bíróság 1946-ban távollétében halálra ítéli a köztársaság szétverése és a fasizmus kiszolgálása vádjával. 1949-ben a szovjetek átadják a csehszlovák kormánynak, halálos ítéletét Klement Gottwald köztársasági elnök kegyelemből életfogytiglani börtönbüntetésre változtatja. Fegyházzal hurcolják, korábban szerzett tüdőbetegsége elhatalmasodik, egészségi állapota leromlik. 1957-ben a morvaországi Mirov börtönében meghal. Hamvai kiadatását és eltemetését a mai napig nem engedélyezték. Esterházy János életútját az Emlékkönyvben nővére, Esterházy Lujza emlékezései alapján részletesen rekonstruálhatjuk.

A kötetben bemutatott szövegrészek már napvilágot láttak (Esterházy Lujza: *Szívek az ár ellen*, Püski Kiadó, 1991), ezért a kötet szerkesztői hangsúlyozottan csak a memoár azon részeit válogatták be, amelyek Esterházy János sorsával kapcsolatosak. Feltárnak az 1920-as, 30-as évek Csehszlovákiájának hétköznapi, különösen azok a csomópontok, amelyek politikailag a legérdekesebb helyzeteket eredményezték. Ilyen volt pl. a szudétanémet párt közeledésének elhárítása 1938-ban. Esterházy következetesen visszautasította azokat a törekvéseket, amelyek a csehszlovákiai németkérdés megoldásához szorgalmazták a magyarság támogatását, felkínálva a lehetőséget Hitler jóindulatának megnyerésére. "Nem akarjuk egy új háború árán elérni a trianoni szerződés revízióját." - mondta a magyar politikus, előre látva, hogy a később müncheni egyezmény néven megkötött szerződés egy új világháború előkészítésének egyik állomása lesz. Esterházy Lujza részletesen elbeszéli a zsidótörvény meg nem szavazásának történetét is, memoárjának legmeggrázóbb részei azonban a fivérének letartóztatásáról és törvénytelen fogva tartásáról szóló részek. A teljes bizonytalanság, a korábbi politikai partnerek álláspontjának állandó változása, a nemzetközi helyzetből és az ország jogállásából fakadó hatalmi-politikai önkény felőrölte a család erkölcsi ellenállását. A szlovákiai magyarság kollektív bűnösnek számított, s a már Moszkvába hurcolt Esterházyt ilyen hangulatban ítélték halálra, a védelem jogait semmibe véve, tanúkihallgatás nélkül, három órás tárgyaláson, 15 perces ítélet-hozatallal. Az Esterházy pozitív szerepére még emlékező, újra hivatalba lépett

Benes elnök - a nemzetközi közvéleménynek is engedve - 1947 végén intézkedett a perújrafelvételről, de ezt követően hamarosan lemondatták, és ígérete feledésbe merült. Esterházy 1949-ben történt visszatérését így a halálos ítélet 48 órán belüli végrehajtása követte volna, ha nincs a csehszlovák kormányban néhány olyan miniszter, akiknek indítványára testületileg nyomást gyakorolnak Gottwaldra, az Esterházy Lujza által beadott kegyelmi kérvény elfogadása érdekében. Ez megtörtént, a többi már ismeretes. Esterházy Lujza emlékirata kiragadott részleteiben is magával ragadó olvasmány, a recenzens bátran ajánlja a teljes memoár elolvasását.

Az Emlékkönyv II. fejezetében (*Kortársak Esterházyról*) összesen tizenegyen vallanak róla, illetve a hozzá fűződő kapcsolatokról. Köztük olyan irodalmi, közéleti személyiségek, mint Kodolányi János, Szalatnai Rezső, Fábry Zoltán, Vigh Károly. De olvashatjuk Csáky Miklós és Hetényi József írásait is, akik rabtársai voltak a Szovjetunióban.

A kötet III. fejezete (*Esterházy János evlági feltámadása*) az elmúlt évtizedben kezdődött politikai rehabilitáció állomásait mutatja be. (1968 nyarán is indult egy perújrafelvétel, de a szovjetek bevonulása miatt az ügy hamvába holt.) Az első ízben 1991-ben megrendezett Esterházy- napokra a pápa apostoli áldást küldött, az Együttélés Politikai Mozgalom pedig nyilatkozatban tette közzé az egykori magyar pártvezető születésének 90. évfordulója alkalmából megfogalmazott állásfoglalását, mintegy szellemi elődként tisztelve benne Esterházyt. A jogi értelemben vett rehabilitáció azonban megakadt, Vaclav Hável elnök ugyanis elutasította

a család kérelmét, mert Esterházy ítéletére a rehabilitációs törvény formai okok miatt nem vonatkozott. Váratlan fordulatként az orosz hatóságok rehabilitálták az egykor Moszkvában raboskodó politikust, s ez új lökést adott az ügynek. Perújrafelvételre került sor, amelyhez hazai, magyar és nemzetközi szakértők véleményét is kikérték. Simon Wiesenthal például a bíróság elnökéhez írott levélben fejtette ki a rehabilitáció melletti érveit. Sajnos hiába. Az eljárás nacionalista felhangot kapott, eredményes befejezése kilátástalanná vált, ezért Esterházy Alice, a politikus lánya visszavonta a perújrafelvételre vonatkozó beadványát. A "szellemi kihantolás" azonban megindult. Megjelentek Esterházy művei, több nemzetközi fórumon tárgyalták érdemeit, posztumusz elismerésekben részesítették, és emlékére kitüntetések alapítottak. 1997-ben Budapesten rendeztek tudományos emlékülést életútjáról, az Országházban. A mirovi börtön zárandokhelyé vált, s évente gyászmisét tartanak az egykori szlovákiai magyar politikus emlékére.

A IV. fejezet (*A tudomány mérlegén*) elsősorban az 1997-es magyarországi konferencia előadásait tartalmazza, így Balogh Sándor, Gergely Jenő és Izsák Lajos referátumait, emellett Molnár Imre, Popély Gyula és Szarka László témába vágó, máshol megjelent írásait. Közlik a szerkesztők a szlovák történész, Bohumil Dolezal Esterházy életútját tárgyilagosan bemutató tanulmányát, továbbá a pozsonyi perújrafelvétel kapcsán készített magyar történészi szakértői véleményt, amelynek szerzői Pölöskei Ferenc, Gergely Jenő, Izsák Lajos, Balogh Sándor, Erényi Tibor és Kende János voltak.

Az V. fejezet (*A jognak asztalánál*) két ki-

tűnő tanulmányt tartalmaz. Az első szerzője Balassa Zoltán, aki a benesi dekrétumok alkotmányjogi értelmezését végzi el. A másik Edgar Prisender - az 1968-ban Esterházy perújrafelvételét felvállaló ügyvéd -, aki az Esterházy elleni bírósági ítéletet szedi ízekre eljárásjogi szempontból. Itt olvashatjuk az Oroszországi Föderáció Legfőbb Ügyészségének 1993. január 21-én kelt rehabilitációs igazolását is.

Elismeréseket, vallomásokat tartalmaz a VI. fejezet (*Tanúságtételek*), összesen nyolc visszatekintést, levelet, állásfoglalást. Tartalmuk inkább erkölcsi, mint tudományos értékű, de az életút értékeléshez ez is hozzátartozik. A záró fejezet (*Az utókor elismerése*) az első ízben 1994. május 15-én megrendezett, "A Szlovákiai Magyarország Emléknapja" nevet viselő rendezvény dokumentumait foglalja össze. Az igényesen szerkesztett kiadványt képmelléklet teszi színesebbé.

Rátérve a másik ismertető műre, *A kisebbségi kérdés* c. gyűjteményes kötet két fejezetben 23 + 18, összesen tehát 41 dokumentumot tartalmaz. Az első fejezet az 1931-39, a második az 1939-45 közötti éveket öleli fel. A határ nyilvánvalóan az önálló szlovák állam kikiáltása. A dokumentumok egyharmada újságcikk, a többi memorandum, interjú, illetve pártelnöki vagy parlamenti képviselői beszéd, hozzászólás. Nézzük a legérdekesebbeket!

Feltétlenül ilyen a Prágai Magyar Hírlapban 1936. szeptember 3-án megjelent *memorandum, a kisebbségek nyelvjogi és kulturális követelése ügyében*. Ebben Esterházy az 1920-as nyelvtörvény végre nem hajtása ellen emelte föl szavát, rámutatva, hogy bár a kisebbségi nyelv-

használatra engedélyezett 20%-os lakosság-rész-elv nemzetközi szerződésbe ütközik, még ezt sem tartják be. Esterházy példákat hozott a bíróságok, a közigazgatás, a parlament, a posta, a vasút, az iskolaügy területéről. Amikor 1936. szeptember 11-én Benes köztársasági elnök fogadta a magyar politikust, a beszélgetés alapját e cikk képezte. Benes ígéretet tett a felsorolt hibák orvoslására. Esterházy fél évre rá, 1937 áprilisában, ismét tárgyalt az elnökkel, a kötetben mindkét megbeszélésről készített jelentése olvasható. Ezek igen figyelemreméltó dokumentumok, bár a kötet szerkesztője szerint Esterházy prágai tevékenységének összefoglalója és koronája *A csehszlovákiai magyarság kulturális helyzete* címmel 1937. november 19-én elmondott parlamenti beszéd, amelyben hét pontba sűrítve fogalmazta meg és követelte a kulturális autonómiát. Esterházy 1941-42-43-ban előadó volt a Debreceni Nyári Egyetemen. A kötetben az 1943-ban elmondott *A kisebbségek gazdasági helyzete* c. előadását olvashatjuk. Összeségében megállapíthatjuk, hogy e gyűjteményes kiadvány jól kiegészíti, teljesebbé teszi az Emlékkönyvből megismert Esterházy-képet.

A politikusoknak is megvan a maguk sorsa - mondtuk recenzióink elején. Befejezésül ennek magyarországi szemléltetésére teszünk kísérletet. Tény, hogy Esterházy Jánost már a kortársak is jelentős politikusként tartották számon. Bár a *Révai nagy lexikona* utolsó pótkötetében még nem szerepelt (21. kötet, Révai Testvérek kiadása, 1935), a korszak népszerű kézikönyvében, a *Pesti Hírlap lexikonában* már szócikket kapott (Pesti Hírlap kiadása, 1937, 309.o.).

A háború után azonban Esterházy személyisége egészen a 80-as évek elejéig tabunak számított. Ez - sajnos - természetesen mondható, hiszen a volt szocialista országok kínosan ügyeltek a történelmi vitára okot adó elvarratlan szájak szőnyeg alá söprésére. Így nem meglepő, hogy a neve sem az *Új magyar lexikon* (2. köt., Akadémiai Kiadó, 1960), sem a *Magyar életrajzi lexikon* (1. köt., Akadémiai Kiadó, 1967) betűrend szerinti kötetében nem szerepelt. Nevével a történészhallgatók sem találkozhattak, hiszen Arató Endre több évtizeden át forgalomban levő egyetemi jegyzete sem tett említést róla (*Csehszlovákia története 1849-1945*, Tankönyvkiadó, 1986, 10. kiadás). Esterházy személye még olyan kiváló kutató figyelmét is elkerülte, mint Karsai Elek, aki a magyarországi deportálások 40. évfordulójára összeállított, és Gideon Hausner *Ítélet Jeruzsálemben. Az Eichmann-per története* c. könyvéhez függelékként csatolt részletes holokauszt-kronológiájában sem a szlovák parlament döntését, sem Esterházyt nem tartotta fontosnak megemlíteni (Európa Könyvkiadó, 1984, 696-706.o.).

A 80-as évektől aztán megtört a jég. Elsőként a *Magyar életrajzi lexikon* 3., kiegészítő kötete tette közzé Esterházy rövid életrajzát, bár a halálának helyeként hibásan Illavát jelölte meg (Akadémiai Kiadó, 1981, 184.o.). A szlovák parlament döntését és Esterházy legnagyobb hatású cselekedete, az egyetlen magyar ellenszavazat tényét és időpontját a *Magyarország történelmi kronológiája* már közölte, de a dátumot sajnos tévesen, 1941. december 18-ban adta meg (III. kötet, főszerkesztő: Benda Kálmán, Akadémiai Kiadó, 1983, 985.o.). Ennek

nyomán a hibás dátum tovább élt. A kronológia e szövegrészét ugyanis szó szerint átvette *A XX. század krónikája* (Officina Nova - Magyar Könyvklub, 1994, 580.o.), bár a kötetben - más helyen - terjedelmes szócikk foglalkozott Esterházy személyével, munkásságával (839.o.). Itt a halálozás helye már pontos (Mirov), ellenben a születési dátum (1901. március 17.) nem. A hibás adatok makacsságára jellemzően a parlamenti döntés dátuma Gyurgyák János *A zsidókérdés Magyarországon* c. nagyszabású monográfiájában is tévesen jelent meg (Osiris Kiadó, 2001, 746.o.).

Voltak persze pontos adatközlések is. Elsőként a *Kelet-Közép-Európa 20. századi történelmi kronológiája* adta meg helyesen a parlamenti döntés tényét és 1942. május 15-ei időpontját (in: Baló - Lipovecz: *Tények könyve '92, Magyar és nemzetközi almanach*, Ráció Kiadó, 1992, 142.o.). Ugyancsak helytálló legújabb lexikonunk, a *Magyar nagylexikon* szócikke is, amelyben mind a személyi adatok, mind az 1942-es dátum helyesen szerepelnek (7. kötet, Magyar Nagylexikon Kiadó, 1998, 495-496.o.). Az ismertett két kiadvány alapján joggal bizhatunk benne, hogy a jövőben Esterházy János személyének és munkásságának a társadalmi köztudatban való megjelenítéséhez minden szükséges információ rendelkezésre áll.

(*Esterházy János emlékkönyv. Szerkesztette: Esterházy-Malfatti Alice és Török Bálint, Századvég Kiadó, 2001; Esterházy János: A kisebbségi kérdés. Válogatott írások, beszédek, interjúk. Válogatta, összeállította, az utószót és a jegyzeteket írta: Molnár Imre, Ister Kiadó, 2000*)